

ОКУТУУНУН ТЕОРИЯСЫНЫН ЖАНА МЕТОДИКАСЫНЫН ЖАҢЫ ЧЕКТЕРИ

Жетимишинчи жана сексенинчи жылдарда кыргыз адабиятын окутуунун көп кырдуу проблемаларын чагылдырган макалалар менен катар анын өзөктүү осуйпаларын жалпылаштырган эмгектер жарык көргөн. Ошондой эмгектердин бири кыргыз адабиятын окутуунун теориясын жана методикасын негиздеген окумуштуулардын бири К.Иманалиевдин калемине таандык.

Профессор К.Иманалиевдин "Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун методикасынын негизги маселелери" аттуу жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринин студенттерине жана орто мектептин кыргыз адабият мугалимдерине арналган окуу куралы [1] үч бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүм конкреттүү тарыхый проблемаларга багытталып, анда республикабыздын маданий-агартуу тармагындагы революциялык өзгөрүүлөр, алардын багыты, тартиби, закон ченемдүүлүктөрү, жалпы эле кыргыз адабияты боюнча билим берүүнүн күн тартибине коюлушу, башталышы, башка бир сапаттык абалга өтүшү, карама-каршылыктуу диалектикасы ары предметтүү, ары реалдуу таанып-билүүнүн бутасына алынган. Автор негизги басымды оригиналдуу окуу программаларынын, окуу китептеринин тарыхына, б.а., пайда болушуна, системалуу өсүп-өнүгүшүнө, "организмдеги", "тукум куучулуктун", "табигый тандоочулуктун" эволюциясына баа берүүдө алардын структурасындагы, мазмунундагы адабий-методикалык ийгиликтүү, натыйжалуу көрүнүштөрдү, чечилиштерди, саамалыктарды жана мүчүлүштөрдү сыпаттоо, "мүнөздөө планында таржымалдайт. Айтмакчы, илимпоз тарыхтын фабуласын акырындатып, "траекториясын" буруп, ретардация жасоого көп кызыга бербейт, ошондуктан фактыдан чыккан жалпылоолору, ой корутундулары кыска жана нуска, бирок азыркы мезгилдин талабына жараша айрым бир ойлор, жыйынтыктар кайра кароону талап этери шексиз.

II бөлүм IV-VII класстардагы адабияттык окуу ишине арналган. Ал адабиятты окутуунун методикасынын мааниси, предмети, коомдук зарылдыгы, милдети, башка илимдерден айырмасы жана алака-катышы спецификалуу методдору сындуу актуалдуу проблемалар менен башталат. Сабак билим берүү системасындагы окутууну уюштуруунун жана таалим-тарбия берүүнүн негизги формасы катары эки мүчөлүү теңдемедей. Дарс окуу иштеринин так аныкталган көлөмү жана анын белгиленген убакытта иреттүү аткарылышы менен гана мүнөздөлбөйт, менимче, сабак окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүнө, класстын көлөмүнө жараша программада көрсөтүлгөн материалдарды өспүрүмдөрдүн акыл-эсине, рухуна, сезимине терең, кенен, ыкчам жеткирүүгө ылайыкташтырылган бир жылдын ичинде жүргүзүлүүчү өзүнчө бир системадан уюштурулат. Ошондуктан автор методика илиминде сыналган жана кыйла жылдардан бери колдонулуп келе жаткан төмөнкүдөй сабак системасын атайт. Алар: киришүү сабагы, негизги сабак, же тексттин үстүндө иштөө; текстти талдоо; текстти жатка үйрөнүү; адабий жанрлар менен болгон иштер; корутунду сабак.

Булардын ичинен киришүү сабагы адабияттык окуу ишинде текстти үйрөнүүнүн алдында жүргүзүлөт, ырас, автор анын билим берүү процессиндеги милдети, максаты, тематикасы, мазмуну, тартиби туурасында илимий-теориялык түшүнүктөрдү берет. Теманын мазмунуна, класстын көлөмүнө, сабактын максатына жараша дарстын тигил, же бул системасында кириш сабактын ар кандай түрлөрү, образдуу айтсак, ичтен сызылган "пирамидалары" колдонулушу мүмкүн, атай кетсек: мугалимдин кириш аңгемеси; мугалимдин класс менен жүргүзүүчү даярдык аңгемеси; тарыхый шарттар жөнүндө кабар берүү; чыгарманын пайда болуу шартын түшүндүрүү; тексттеги түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүү; жазуучунун өмүр баянынан кабар берүү; иллюстрациялар менен тааныштыруу; кинофильмдерди көрүү; экскурсия; адабий чыгармачылык сочинение. Окумуштуу булардын

ар бирин калдыксыз параграфтарга бөлүп, катары менен карайт. Окутуу процессиндеги алардын адабий-методикалык функциясын, ордун, ролун, даражасын, өздүк "векторун", тамырын, табиятын, мезгилин, мейкиндигин окуу программасындагы материалдарга таянуу менен тең чоңдуктагы сабактын категориялары катары ырааттуу чечмелейт, маңыздуу жалпылаштырат.

Класста үн кубултуп көрктүү окуу окуучуларга эстетикалык тарбия берүүдөгү маанилүү ыкмалардын бири. Анын теориялык негиздерине, практикалык маселелерине арналган методикалык эмгектерге, атайын адабияттарга хронологиялык алкакта, топтоштурулган негизде тастыктама берүү, "координаталар" системасын аныктоо, ал ар кандай көрсөтмөлүүлүктөн жогору туруп, текстти талдоого, түшүнүүгө, баа берүүгө, идеялык мазмунун, көркөмдүк касиеттерин, эстетикалык дөөлөтүн ачууга мүмкүнчүлүк ача тургандыгы, асыресе, окуучуларды ага адаттандыруудагы мектеп мугалимдеринин пакиза милдеттери, эске тутуучу зарыл маселелери, ошондой эле интонация, үндүн негизги сапаты, тыным алуу (психологиялык, логикалык), окуунун темпи, экспрессивдүүлүгү, эмоциалуулугу жана көркөм чыгармаларды жанрдык-стилдик бөтөнчөлүгүнө жараша үн кубултуп көрктүү окуу шекилдүү проблемалардын "арифметикалык" тамырларын табуунун логикалык структурасы мозаикалык мүнөздө эмес, аналитикалык жагдайда болот.

Орто мектептин жогорку класстарында адабияттын тарыхын үйрөнүү иши III бөлүмдүн предмети. Учурда адабияттын тарыхы боюнча окуу программалары, окуу китептери жазылса да, аны окутуу жаатында методикалык курал түгүл методикалык көрсөтмөнүн өтө сейрек чагында аталган бөлүмдүн токулушу, менимче, алгачкы көчөттөрдүн бири сыңары элес туудурат. Автор адабиятты окутуунун жалпы кабыл алынган жоболоруна таянып, конкреттүү материалдардын негизинде окутуунун ыктары жөнүндө методикалык кеңештерин берүүнү алдына милдет кылып койгон.

Кеп кербези адабияттын тарыхын үйрөнүү курсунун негизги милдеттеринен, андагы дарсты уюштуруунун формаларынан башталат. Айрыкча, адабияттын системалык курсундагы лекциянын билим бергич, таалим-тарбия эткич нарк-насили, түрлөрү, системасы, мазмуну, баамымда, конкреттүү илимий ойлордун, предметтүү методикалык сунуштардын, жыйынтыктуу логикалык корутундулардын объектиси. Жогорку класстарда көркөм чыгармаларды талдоо-бул логикалык-аналитикалык процесс. Ошондуктан аны үйрөнүүнүн принциптери, көркөм-эстетикалык токулмалардын "аталык" категориясы каармандын образын өздөштүрүүнүн, аларга талдоо жүргүзүүнүн милдеттери, анын методикасына коюлуучу негизги талаптар, чен-өлчөмдөр мүнөздөлөт, б.а., көркөм чыгарманын тексттин окуучулардын ачык-айкын, эмоциалуу-экспрессивдүү кабыл алышы, түшүнүшү; адабий каармандын образын үйрөнүүнүн алгачкы учурунда гана эмес, окуучуда адабий каарман жөнүндө түшүнүк пайда болгондон кийин, анын үстүндө иштөө мезгилинде да көркөм образдын спецификалык бөтөнчөлүгүн эске алуу; көркөм кейипкердин бөтөнчөлүгүнүн автор тарабынан берилишин эске алуу; образды өзүнчө бөлүп карабастан, башка каармандар менен бирдикте, жазуучу тарабынан сүрөттөлгөн турмуштун жалпы фонунда алып текшерүү ж.б.

Методикалык эмгекте адабий каармандын образынын үстүндө иштөөнүн негизги этаптары аталуу менен, алар бири-биринен маанилик-интонациялык, морфологиялык-генетикалык жактан обочолонгон, жакын форма, синтездүү процесс экендиги белгиленет. Адабий каармандын образынын үстүндө окуучулардын иштөөсүн даярдоонун эң башкы учуру текстти окуунун жана комментарийлөөнүн алдындагы мугалимдин кириш аңгемеси болуп эсептелет. Акыйкатта, тигил же бул сүрөткердин жаңы чыгармасын окуунун алдында өспүрүмдөрдү психологиялык-дидактикалык жактан даярдоонун айрыкча мааниси бар. Чыгармалардын идеялык мазмунун, көркөмдүүлүгүн үйрөнүүгө карата окуучулардын көңүл-ниетин, тилек-маанайын, эси-дартын, пикир-санаасын, максат-каалоосун топтоштуруудагы, борборлоштуруудагы мугалимдин кириш сөзүнүн же аңгемесинин жетектөөчү деталдары, айкын үлгүлөрү автор тарабынан ишенимдүү көрсөтүлгөн. Ошондой эле адабий каармандын образын талдоонун алдындагы багыт берүүчү сабактын максаты, милдети, композициялык мүчөлөрү, асыресе, окуучуларды чыгарманын сюжети, идеялык мазмуну менен тааныштыруу, афоризмдерди, цитаталарды пайдаланууга үйрөтүү, айрым стилистикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүү, өспүрүмдөрдүн өз бет алдынча иштөө жумуштарын алып баруу, проблемалык суроолорду коюу өңдүү маселелердин методикалык эн-тамгалары жеткиликтүү аныкталган

жана пайдаланган факт-материалдары окуу программасына өзөктөш. Образдарды талдоодо каарман эстетикалык ой-жүгүртүүнүн ыгы, чындыкты өздөштүрүүнүн формасы, көркөм чыгармачылыктын мазмунун билдирүүчү категория экендигин жетекчиликке алат. Анын структуралык бөтөнчөлүктөрүн, реалисттик белгилерин чындыктын фантазиялык "турпатынын", "көчүрмөсүнүн" окшош, шарттуу чагылышын образ-мүнөздөрдүн өзүнө гана таандык ажарын, кайталангыстыгын, жекелигин, типтүүлүгүн, идеялык тереңдигин, эмоциалуулугун, таасирдүүлүгүн ж.б. ассоциативдик байланыштарын ачуунун адабий-теориялык, илимий-методикалык негиздерин автор чечмелеп, жандырып, салмактуу жана арымдуу жыйынтыктарга келгендиги баамдалат. Ошентип, бул эмгек адабиятты окутуу өнөрүн методикалык ыңгайда өздөштүрүүнүн жаңы чеги, бул багыттагы ойлоонун эртерээк телчигишине, педагогикалык процесстин спецификалуу өзгөчөлүктөрүн жакшылап туюнууга олуттуу салымын кошкондугун байкоо кыйын эмес, ошого жараша пикирлери жөнөкөй, таасирдүү, ишенимдүү². Бирок илимий методикалык түшүнүктөрдү окуу программасындагы чыгармалар менен "чаңдаштырууда", "кыйыштырууда" айрым өксүктөр жок эмес.

АДАБИЯТТАР

1. Иманалиев К. Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун методикасынын негизги маселелери.-Фрунзе: Мектеп, 1973.- 207 б.
2. Ишекеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы.-Бишкек, 1994.-265-269 б.